

İSLAMİ TEFEKKÜR GELENEĞİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Tahsin Görgün

İSAM

tahsing@yahoo.com

1. Giriş

Günümüz Türkiye'sinde ve İslam dünyasında değişim (tegayyür veya tebedül), yaşanan en önemli tecrübe gibi gözüküyor. Bir zaman donukluktan, katılıktan, aşırı muhafazakârlıktan şikâyet edilirken, bugün şikâyet edilen en önemli konu, hiçbir şeyin sabit olmayarak sürekli olarak bir değişim içinde bulunmasıdır. Bu noktada en fazla kaygılanılan nokta, değişimin kendisinden çok, yönünün belli olmayışı ile alakalı olarak bir belirsizlikle karşı karşıya bulunuyor olmamızdır. Her ne kadar, bizim Batı'dan geri olduğumuzu *varsayan* görüşe göre, değişimin saiki belli olduğu için (yani Batı), bu saik hem saik olarak esası, hem de değişimin yönünü ve hedefini gösterdiği için hiç de belirsiz bir gidişat içinde bulunmuyoruz. Ancak bu tavır sahipleri için de, Batı'nın mevcut durumunun kabul edilebilirliği bir tarafa, bundan sonra ne yönde bir değişim içinde bulunduğu da belirsizliğini aynı şekilde koruduğu için, onlar da bu kaygının dışında değillerdir. Çünkü içinde yaşadığımız durum, bir anlamda hedefini kaybetmiş bir değişimin, insanlar karşısında kendi hürriyetini kazanarak, başlı başına bir amaç haline geldiğini gösteriyor. Arzu edilen, belki tam istenildiği şekilde olmasa da, gerçekleşmiş olmakla birlikte, gerçekleşmekle kalmamış, insanlar karşısında bir bağımsızlık kazanarak insanların başına bela olmuştur. Değişim bugün yaşanan en önemli meselemizdir.

Değişimin, belirli sabiteleri olan bir toplumda nasıl olup da sırasıyla önce arzu edilir, sonra talep edilir, daha sonra da kabul edilir ve nihayet içine düşülen bir durum haline geldiği sorusu, üzerinde düşünülmesi gereken meselelerin başında

gelmektedir. Değişimin hangi alanlarda ve niçin gerçekleştiği sorusu, en azından mevcut durumu tayin eden bir sürecin başlangıcı ve keyfiyetini tespit etmek açısından önemlidir. Ancak söz konusu sürecin bulunuş şekli, yani nerede ve nasıl gerçekleştiği sorusu, (nerede ve nasıl bir varlık kazanarak gerçek haline geldiği) değişimin mahiyeti hakkında bir kanaat edinmek için cevaplandırılması gereken soruların esasını teşkil etmektedir.¹

Bir çok gerçeklik alanında değişimden söz edilebilir. Mesela fiziki alanda mevsimlerin, havanın ve bunlara bağlı olarak da bitki örtüsü ve insanların ne kadar kalın giyineceklerinin değişmesi söz konusudur. Bu alana gene her insanın kendi hayatında bizzat yaşadığı (doğma, büyüme, yaşlanma vs.) değişim de dâhildir. Bir de insanların mesela kendi iç dünyalarında yaşadıkları değişim vardır. Bir insanın zevklerinde, alışkanlıklarında, insanlarla olan ikili veya çok yönlü ilişkilerinde yaşadığı bir değişim, fiziki alanla ilgili olsa da daha başka bir gerçeklik alanına dahildir. Toplumsal hayatta da değişim, toplumun teknik anlamında geçim vasıtalarının, kullandıkları eşyaların fiziki anlamda eskiyerek yerlerine yenilerinin geçmesinin yanında, eşya ile aralarında kurulan bazı özel ilişkilerdeki değişimden de söz etmek gerekmektedir. Mesela bazı yöreler, zamanla "anlam" değiştirebilirler. Bir şehir belirli bir süre başkent iken, yerini başka bir şehre terk ederek sıradan bir şehir haline gelebildiği gibi, aksi de olabilir. Şehrin kazandığı yeni "mana" daha sonra onun fiziki görünüşünün değişmesine zamanla sebep olur. Yani manevi alandaki değişimler, kendilerini maddi görünüşte izhar ederler.

Biz burada değişim derken, insanların kendilerini kavrayışlarında ve etraflarındaki eşyaya veya diğer insanlara yükledikleri anlamlardaki değişimden bahsed-

¹ Bizim ilmi geleneğimizde, kitaplara yazılan mukaddimeler, genellikle bu konulara tahsis edilmişlerdir. Mesela bak: Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, (İstanbul) 1248 "mukaddime ol umurun beyanındadır ki, bu kitabda beyan olunacak fûnun ol umurun marifetine mevkuf yahut mevkuf aleyh, değilse bari filcümle müfid ve muayyen olmakla mevsufdur. Pes malum ve mukarrer ve sahife-i zihinde merkum ve muharrer ola ki fenn-i maksuda şuru etmek umur-u ihtiyariyyedir. Yani iradet ve ihtiyar üzerine cari ve ikrah ve ıztıardan aridir ve her emr-i ihtiyari iki nesneye mevkufdur. (nitekim ulumu akliyyede marufdur evvel) oldur ki ol şeyin mahiyeti ne idüğü ya bilkülliyye ya bi vechin ma malum ola. İkincisi oldur ki faidesi filcümle varid ve kûn-ü tasdik olunup bu tasdik sahife-i zihinde mersum ola. Ve her ilmin mebadi ve mukaddimatı vardır ki, ehli katında zahirdir ki ilm-i mezkura ya mevkuf aleyh ya muin ve nasırdır la cezm." s. 11; Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, Darühilafetil Aliye 1326, s. 8-9

ceğiz. Her ne kadar değişim, fiziki olduğu kadar manevi alan için de –aralarındaki benzerlikten dolayı- kullanılıyorsa da, bu iki alanın bulunuş şekli birbirinden farklı olduğu için, gerçekleşen değişimin mahiyeti de birbirinden farklıdır.

Günümüz İslam Dünyasında, yaşanan en ciddi mesele, hiçbir şeyin yerli yerinde olmayışı ve tamamen kaygan bir zeminde bulunuyor olmamızdır. Bu durum, uzun süreden beri devam eden bir krizin hem en bariz işaretleri hem de neticeleridir. Bu kriz 19. ve 20. yy.da yaşayan birçok devlet adamı ve mütefekkirin zihnini meşgul etmiş ve bunun aşılması için bir dizi tedbirler alınmaya çalışıldığı gibi, bir dizi fikir de beyan edilmişti. Said Halim Paşa da, bir devlet ve fikir adamı olarak bu krizin farkına varmış ve görebildiği kadarıyla, bu durumu 'Buhranlarımız' isimli eserinde dile getirmişti. Üzerinden yaklaşık bir yüzyıl geçmiş olan mezkûr eser, bu günkü kargaşayı kendisine konu edecek bir çalışmaya mukaddime olarak yazılmış gibidir.²

Belirli bazı alanlarda yüz yıl önce serdedilen fikirlerin, bugün de geçerliliğini koruması, söz konusu mütefekkir(ler)in meziyeti olarak kabul edilebilir. Mesela bilgi meselesi veya Varlık meselesiyle ilgili fikirler böyledir. Bu gün İbn Sina veya Gazalî'nin mezkûr alanlarla ilgili olarak serdettikleri fikirlerinin kıymetini korumaları, bu mütefekkirlerin meziyetleridir. Ancak bu durum siyasi veya ictimai alanlar söz konusu olduğunda, tamamen aksidir. Eğer bir mütefekkir siyasi veya içtimai meselelerle ilgili bazı fikirler serdetmiş ve bunun üzerinden de yüz yıl gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen, bu fikirler hala tazeliğini ve güncelliğinin koruyorsa, mesele sadece bu mütefekkirlerin meziyeti olmaktan çıkar; ortada süreklilik arzeden bir 'buhran' var demektir ve bu buhran artık kronik bir hal almıştır. Yani toplum, meseleyi fark eden

² Prens Said Halim Paşa, Buhranlarımız, İstanbul 1335-1338, "Fikrimizce bütün bu fenalıkları tevli eden, medeniyet-i garbiyyeyi anlamayarak tatbik edişimizdir. Hey'et-i ictimaiyyenin kavanin-i tekamülatına bihakkin vakıf olamadığımızdandır ki millet ve akvamın kavanin ve nizamatıyla kavanin-i esasiyyesini iktibas edecek olursak umur ve idarede onlar derecesinde nail-i tekamülata olacağımız itikadında bulunuyoruz. Bu itikad-ı meş'um yüzünden husule gelen fenalıkların fikr ve ta'dadı uzun sürer. Yalnız şurasını söylemek kafidir ki bu itikad bizim kendi kendimizi bir ıslaha kabiliyetimiz olmadığı zannını tevli etmek suretiyle nefsimize olan itimadımızı selb etmekte ve bu suretle başkalarının da bize karşı itimad ve hürmetini salib olmaktadır" (s. 13) Said Halim Paşa'ın bu ifadelerde tasvir ettiği tavrı bütün neticeleriyle bugün ortada olduğu gibi, bu tavrı mezkur alanlarla sınırlı kalmayarak, hayatın bütün alanlarına, ilimden giyime, giyimden günlük hayata kadar yaygınlaşmıştır.

insanların uyarılarına rağmen içine düştüğü buhrandan kurtulamamış, siyasi ve içtimai meselelerini hala çözememiş demektir. Bu sadece mütefekkirlerin meziyetini değil, onun da ötesinde söz konusu mütefekkirlerin tespitlerinden hareket ederek, onları çözmek için her hangi bir gayret gözetmeyen siyasetçilerin ve mütefekkirlerin nakisasını ifade eder.

Yirminci asrın başındaki İslam Dünyası'nın hali gözden geçirilecek olursa, eski müesseselerin toplumun karşısına çıkan meseleleri halledemeyerek geçerliliğini kaybettiği (meseleleri halledebilselerdi, varlıklarını devam ettirirlerdi!), yeninin ise henüz kurulmamış olduğu fark edilir. İslam memleketleri, sömürgeci ülkeler tarafından işgal edilmiş, iktisadi hayat düzenini kaybetmiş, eğitim alanında eskinin sadece bazı kalıntıları ise varoluş-yokoluş mücadelesi verirken, toplumda ciddi bir değer değişikliği kendisini göstermeye başlamıştı. Günün en ciddi meselesi, batılılar tarafından ortaya atılan ve bazı yerli uzantıları tarafından gizli ve açık bir şekilde savunulan Müslümanların geri kalmışlığı ile Müslümanlık arasındaki ilgi idi. Bir kısım âlimler Müslümanların geri kalmasının nedeninin İslam değil onu gereği gibi yaşamayan Müslümanlar olduğunu ifade ederek, bir taraftan Müslümanların geri kaldıklarını kabul ettiklerini itiraf ediyorlar, diğer taraftan da İslam'ın doğru anlaşılması için bazı islah hareketlerine ön ayak olmaya çalışıyorlardı. Diğer bir kısım ise, Müslümanların geri kalmasının nedeninin, İslam olduğunu iddia ederek, bu engelin ortadan kaldırılarak, yani gününü doldurmuş olan İslam'ın terk edilerek geri kalmışlıktan kurtulunabileceğini savunuyorlardı. Bu şartlar altında "geleneğin" önemli olduğunu söylemek gerçekten cesaret işiydi. H. Yazır gibi bazı münferit âlimler her ne kadar geleneğin önemini vurgulamaya çalıştılsa da, diğer taraf daha baskın çıkarak "geleneği" kelimenin tam anlamıyla mahkûm ettiler. Bunun bir neticesi olarak gelenek önce müesseseler alanında, daha sonra da günlük hayat içinde ve nihayet zihniyet olarak terk edildi. Geleneğin terki, yerini yeni bir geleneğe bırakmadığı veya yenilik taraftarları yeni bir gelenek oluşturamadıkları için veya yenilik olarak kabul edilenler, bir geleneği oluşturacak esasları havi olmadıklarından dolayı yeri doldurulmadan kaldı. Bu şartlarda geriye sadece bir şey kalmıştı: Değişim. Zamanla değişim arayışı bir tutku haline gelerek, kendi dışında her şey için geçerli olunca, yani her şey her an değişince, değişimin kendisi de anlaşılabilirler arasında çıkarak, anlaşılabilirler arasına girdi. Bugün ister istemez hiç değilse değişimin ne olduğunun anlaşılmasına yarayacak kadar sabit bir şeylerin olması gerektiği düşünülme başlanmıştır.

Değişimin yukarıda manevi alanda olanıyla ilgileneceğimize işaret etmiştik. Manevi gerçeklik alanı, eşyayı değil eşyaya yüklenen manalardan oluşan içtimai alanda –özellikle müesseseler alanında- yaşandığı ve bu alanın da asıl olarak zihni veya manevi olarak mevcut olduğu düşünülecek olursa, bu alanda değişimin ne noktalarda, nasıl ve hangi yönde olduğunu tespit edebilmek için, genel geçer kabul edilmiş doğruların kıymetinin tartışılmaz bir mevkide olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu alanda mesela üniversitelerin, medreseler lağvedildikten sonraki geçirdiği dönüşüm

ve şu anda bulunduğu durum nazar-ı dikkate alınacak olursa, sabitesi olmayan, yani her şeyin kendi etrafında gerçekleştiği bazı esaslardan mahrum olarak yapılan değişikliklerin nasıl bir karmaşa ortamını ortaya çıkardığı fark edilir. Bu durum sadece üniversite için geçerli değildir; eğitim sisteminden iktisada, aile düzeninden şehirleşmeye kadar her şey daha az kötü bir durum arz etmemektedir. Hulasa kriz bazı şeylerin geçerliliğini kaybettiğinin fark edilmesiyle başlamış, bu durum her şeye aktarılmış ve neticede her şey geçerliliğini yitirmiştir. Krizin, bazı sabiteler üzerinde anlaşarak, bunun geçerliliğinin yaygınlaşması, yani içinde yaşadığımız toplumda geleneklerin oluşmasıyla aşılmış olacağı için, değişimin korunarak, bazı sabiteler etrafında ve bazı sabit hedeflere yönelik olarak gerçekleşmesinin sağlanması bugün yavaş yavaş farkedilmeye başlanılan bir husustur.

Ancak zaman içerisinde mutlak anlamda geleneğin reddedilmesinin çok vahim neticeler verdiği fark edilmekle birlikte, sadece bazı sınırlı alanlarda insanları oyalayacak düzenlemelere gidildiği görülüyor. Bu düzenlemeler, bir yönüyle gelenek ile çok uzaktan alakalı olmakla birlikte, hiç değilse onun hakkında bazı malumattı derleme ve ona yaklaşma imkânını da birlikte getirdi. Böylece "gelenek" bir kısım insanlar için bir anlamda ekme kapısı haline getirilerek, onun hakkında malumat sahibi olup, diğer nesillere nakledilmesi (camilerde iman, ibadet ve ahlak konusunda bazı şeyleri anlatmak) gibi bir yola girilirken (din görevliliği kavramı ve "mesleği" bu şekilde ihya edildi), diğer taraftan bir kısım insanlar, belki makro siyasetin gereklerine göre sınırları doğrudan veya dolaylı bir şekilde tayin edilmiş İslam Araştırmaları aldı altında gerektiği gibi kavranmamış olan "gelenek" ile bir hesaplaşma yoluna girdiler. Netice itibarıyla bugün, yirminci yüzyılın başında yaşanan durum, daha iyileşmeden devam edegeldi. İslam'ın terk edilmesini talep eden tavır geçerli olduktan sonra, siyasi, ilmi ve iktisadi hayatta İslami geleneğin hemen hiçbir tesiri kalmadığı gibi, ilmi miras da sadece hakkında malumat edinilen, gerçek hayatla herhangi bir ilgisi olmayan bir araştırma konusu olarak belirli bir oranda ilgi alanı haline geldi. Bu ilgi her ne kadar önemli bazı neticeler ortaya koymuşsa da, henüz gelenek bilinenler arasına girmiş değildir. Buna rağmen bugün, henüz tanınmayan, meçhuller arasında bulunan "gelenek" ile hesaplaşma gayreti muhtelif boyutlarda devam etmektedir.

Bütün bunlar, yirminci yüzyılın başında her yönden kendisini hissettiren buhranı aşma yönündeki gayretlere islami bir veche verilmesini engelledi. Söz konusu buhranı akide ve günlük hayatın sınırlı alanlarında aşmak için ortaya çıkan sınırlı ıslah hareketleri (İhvan, Cemaati-i İslami, Risale-i Nur hareketi gibi), kendilerine konu edindikleri alanlardaki nisbi başarılarına rağmen, külli bir yenilenmeyi, özellikle "gelenek"e bakış açılarındaki eksik ve "gelenek" hakkındaki bilgi eksikliği nedeniyle gerçekleştiremediler. Tesirleri ictimai-ahlaki boyutta kalarak, sınırlı bazı siyasi taleplerin ortaya atılması dışında, bütün müesseseleri ile bir İslam toplumunu ortaya çıkarmayı başaramadılar.

İlim ve eğitim alanlarında bazı yeni projeler ortaya konularak, bunlar üzerinden Batı ile aramızda olduğu varsayılan mesafe aşılırsa da (ve halen bu gayret devam etmekte ise de) "gelenek" karşısında sağlam esaslara dayalı gerçekçi bir tavır ortaya konulmadığı için, bunlar birer deneme olmaktan öteye geçemedi.³ Bugün buhranlarımız daha da derinleşerek ve toplumda da kök salarak devam etmektedir.

Kriz nedir? Bir krizi hazırlayan nedenler nelerdir ve bu nedenlerle kriz durumundan kurtuluşun bu nedenleri tesbitle alakası var mıdır? Bu alaka nasıl kurulabilir?

Kriz tıbbi bir terim olarak bir organizmanın, normal faaliyetlerini yapamaz duruma girdiğini ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴ Kriz, daha kavram olarak organizmaya benzer bir bütünün vücudunu varsayar. Mevcut olan bir organizmanın ancak bir krize düştüğünden bahsedilebilir. Biz burada bir krizden bahsettiğimize göre, organizma benzeri bir bütünün varlığını on şart olarak kabul ediyoruz demektir. Burada varsayılan bütün nedir? Burada varsayılan bütün, genelde İslam ümmeti özelde de Türkiye'de yaşayan müslümanlardır. İçinde bulunulan kriz, başlangıcı hangi tarihe götürülürse götürülsün, müslümanların içinde buldukları durumu ifade etmektedir. Bu durum, muhtelif dönemlerde muhtelif şekillerde kendisini izhar ettiğinden dolayı, hangi dönemde hangi şekilde tezahür ettiğini ele almak burada bizi asıl konumuzdan, şu anda yaşadığımız hali ile krizden bahsetmekten uzaklaştıracığı için, sadece parçası bulunduğumuz şartlardan söz edeceğiz.

İslam Dünyasının içinde bulunduğu krizin ne zaman başladığı bir yönden çok önemlidir; eğer biz doğru bir başlangıç tarihi tesbit edersek, bu tarihte yaşanan olayları, öncesi ve sonrası ile ilişkilendirerek anlamak ve nereden nereye geldiğimizi ortaya koyabiliriz. Eğer bu yapılabilirse, gerçekçi ve doğru bir problem şuuru ulaşmış oluruz ki, bu şuuru bizi sahte meselelerle uğraşmaktan koruyarak, zaman kaybetmemizi engelleyecektir. Diğer taraftan, krizlerin hazırlanışı ve ortaya çıkışı oldukça karmaşık bir süreç içinde gerçekleştiği ve bakış açısına göre kavranışı da

³ Krş. Ziyauddin Serdar, *Bilginin İslamileştirilmesi mi? İslam'ın Batılaşdırılması mı?*. Mustafa Armağan, *İslami Bilim Tartışmaları*, İstanbul 1990, içinde s. 111-127.

⁴ Krş. Jürgen Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt/Main, 1973, s. 9 vd.

farklılık arzettiği için, üzerinde anlaşma sağlanması oldukça güç olan bir mesele olarak, 'bina okuyup, dönüp dönüp yine okumak' gibi bir durum ortaya çıkabilir. Bu durumda herkes, kendince bir nedenler ve başlangıç tarihi bularak, kriz hakkında konuşmayı neredeyse imkansız bir hale getirebilir. Yani krizin ne zaman başladığı ile ilgili soruya öncelik tanımak, bir bakıma meselenin kavranmasını da engelleyebileceği için, sonradan sorulması ve cevaplandırılması gereken bir soru olarak, ilk planda 'o kadar önemli' değildir. Çünkü yaşanan bir krizi teşhis edebilmek, krizin ne zaman başladığına dair bir zaman dilimini tespit etmek ve bu noktada epeyce yaygın ortak bir kanaatin oluşması, sırf krizin arkasında yatan ve nispeten gaip olan nedenlerle bağlarının kurulması açısından önemlidir; yoksa tarihi geri döndürmek mümkün değildir.

Şikayetçi olduğumuz durum, hiçbir şeyin yerinde olmayıp, kaygan bir zemin üzerinde bulunmamızdır. Hiçbir şeyin yerli yerinde olmayışı, karşımıza meseleler çıktığı zaman, daha doğrusu, karşı karşıya bulunduğumuz gerçekliğin bize kabul edilemez gözüken yanlarının aşılması, kabul edilebilir durumda olanların da korunarak geliştirilmesi söz konusu olduğunda, kendi kendisini daha açık bir şekilde izah eder. Kaygan zemin, mevcut problemlerin tespit edilip, kısmen çözümlenerek, henüz çözülmemiş olanların nasıl çözülebileceği konusunda bir tespite dayalı bir ön tavra sahip olduğumuzda ortadan kalkmış olur ki, bu meselelerin kavranıp tanımlanmasında ve çözüm şeklinde bir geleneğin ortaya çıktığını gösterir.

Her toplum kendi tarihi tecrübesi, hangi meselelerin karşısına çıkacağını tayin ettiği gibi, muhtemel meselelerin nasıl çözüleceğine dair bazı usulü de mündemiçtir. Yani hem toplumların karşı karşıya geldikleri meselelerin, toplum tarihinde bir esası vardır ve bu anlamda meseleler tarihidir, hem de bu meselelerin çözüm şekilleri toplum tarihinde esaslarını bulurlar. Meseleler nasıl ortaya çıktılarsa o şekilde de çözümlenir. Yani toplumun tarihi hem meseleleri hem de hal usullerini içinde barındırır. Bu usul, bir taraftan metod anlamında meselelerin tespiti ve halli yönünde denene denene geçerli olduğu fark edilmiş ilkelerden oluştuğu gibi, diğer taraftan da bu ilkelerin hangi şartlarda, nasıl ve kimler tarafından tatbik edileceğine karar verilerek, iş bölümü esasına dayalı bir şekilde tatbik edecek müesseselerden ibarettir. Müesseseler toplumun gözü, kulağı gibi gerçekliği toplum açısından kavrar ve onları toplum adına çözer.

Gerçeklik, toplumların karşısına her zaman mesele çıkarır. Ortaya çıkan meseleler, gerektiği gibi kavranıp, halli konusunda uygun adımlar atıldığı sürece, toplum kendi varlığını devam ettirir. Gerçekliğin hangi meseleleri ortaya çıkardığını kavrayabilmek için, gerçekliğin tanınıyor olması gerekir. Eğer gerçeklik tanınmıyorsa, ortaya çıkardığı veya çıkarması muhtemel olan meseleleri kavrama imkanı oldukça sınırlı veya tesadüfi olur. Gerçekliğin hangi meseleleri ortaya çıkardığı kavranmamışsa, kavranmayan meselelerin halli konusunda hiçbir adım atılamaz. Krizin varlığı, karşılaşılan meselelerin halli konusunda zorluklarla karşılaşılması veya çözü-

lememesi ile fark edilir. Eğer halledilemeyen meseleler, söz konusu toplumun varlığını tehdit ediyorsa, toplum ya tamamen ortadan kalkar veya meselelere bakış açısını ve onların ne zaman hallolduğuna dair daha önce oluşturduğu ilkelere ve bunları icra edecek müesseselerden vazgeçerek, kimlik değiştirir. Kimlik değişikliği, toplumun fiziki olarak varlığının devamı gibi gözükse de, toplumu o toplum yapan esaslar tamamen veya o toplumun hüviyetini yeniden tayin edecek şekilde değişiklikler söz konusu olduğu için, toplumun sonu demektir.⁵

Toplumların tarihlerinde maruz oldukları değişiklikler, bazen hüviyetlerini tamamen değiştirerek, eski usulden bazı unsurları, anlamları farklı olarak da olsa, muhafaza etmekle birlikte, yok oldukları değişikliklerle (kalıcı değişiklikler) (Hunların orta Avrupa'da Hıristiyanlaşarak Macar olmaları gibi), görünüşte hüviyet değişikliği gibi görünmekle birlikte, hüviyetlerine dokunmadan, sadece bazı önemli müesseselerde gerçekleşen değişiklikler olmak üzere iki kısma ayrılabilir (Türkiye'de ve Mısır'da gerçekleşen değişiklikler gibi). İkinci tip değişikliklerde, toplum sadece organizasyon şeklini değiştirmekle birlikte, hüviyetini değiştirmemiştir. (Türkiye'de rejimin laik olmakla birlikte halkın Müslüman olduğu sözü bunu ifade eder.) Ancak bu noktada, şuna dikkat etmek gerekir: Bazen müesseselerdeki değişiklikler, uzun süre içinde kimlik değişimini de birlikte getirebilir.

Organizasyon şeklinde gerçekleşen değişiklikler, daha önce bulunan ve ortaya çıkan meseleleri halledemeyen müesseselerin, o meseleleri çözeceği umulan yeni müesseselerle değiştirilmesi şeklinde gerçekleştiği için, yeni müesseselerin toplum tarafından kabulü başarılı olmalarına bağlıdır. (Başarılı olmalarının ön şartı da toplum tarafından kabul edilmesi olduğunu söylersek, nasıl bir kısır döngü -fasit daire- ile karşı karşıya olduğumuz ortaya çıkar.) Öyle gözüküyor ki, Türkiye'de şikayetçi olduğumuz kaygan zemin, müesseselerin topluma dayalı ve onlar tarafından meşru olarak kabul edilen esaslara değil, daha başka esaslara dayandırılarak, topluma rağmen ortaya çıkarılmış, mevhum meselelerin çözümü ile uğraşan veya insanları değiştirmeyi kendisine mesele edinen bir hususiyet almasıyla da doğrudan alakalıdır. Tesis edilen müesseseler, hedeflerini hem toplumu değiştirmek hem de bu arada ortaya çıkacak, aslında asli meseleleri olması gereken meseleleri hallet-

⁵ Bu konuda bir tahlil için bak. H. Yazır, *Metalib ve Mezahib*, Dibace, s.

mek olarak tespit ettikleri için, ya başarılı olamamışlar veya ulaştıkları kısmi başarılar, yaşayan toplumun yaşamasının girdiği zorluklarla kısmen örtüştükleri için, toplum tarafından katlanılarak muhafaza edilmelerinde esasını bulmaktadır (eğitim ve öğretimin zorunluluğu ile mevcut eğitim sisteminin toplum içindeki konumu buna önemli bir misal teşkil eder).

Bütün bu ve daha başka bir dizi neden, meseleyi tayin ve halletmede kabul edilebilir ve geçerli çözümlere ulaşmayı engellemiştir. Her şeye rağmen toplum hüviyetini korumuş olduğu için, bu hüviyet, kendisini bir çok yerde müesseselere rağmen izhar ederek, bu müesseselerin ortadan kalkmasını veya kısmen ıslahını da birlikte getirmiştir (halkevleri ve köy enstitülerinin akıbeti buna misal olarak zikredilebilir). Özellikle bu durum, neyin ne anlamda mesele olduğunun doğru tespiti ve arzu edildiği şekilde halli konusunda, gerçeğe yönelik bazı ipuçları vermekte olduğundan dolayı, bu konunun ne anlamda ele alınabileceği sorusu ortaya çıkmaktadır.

Karma karışık bir zihnimiz olduğu için, verdiğimiz hükümler anlık veya hiç değilse belirli bir grup ve fırka çıkarlarına bağımlıdır. Aslına bakılacak olursa bu durum, geleneği olamayan bir toplumda, yeniden gelenek oluşturmanın bir (belki yegane) yolu gibi gözüküyor. Ancak şu noktaya dikkat etmek gerekmektedir: Gelenekle birlikte hayat, hayatla birlikte de zihin ve tefekkür bir düzen kazanır; her kuralı düzen muhafazakar olduğu için savunmacıdır, yani kendisini korumayı asıl hedef olarak görür. Savunmaya düşen her şey zayıftır ve nihayet ya kendisini yenileyerek vücudunu devam ettirir veya çözümlenerek yerini yeni bir geleneğe terk eder.

Şimdilik şu kadarı söylenebilir: Yaşadığımız krizi, geleneklerimiz oluştuğunda aşmış olacağız. Bu noktada şöyle bir soru ister istemez gündeme gelmektedir: Gelenek nedir? Gelenek niçin bu kadar önemlidir?

2. Gelenek nedir?

Gelenek, bilinen, anlaşılır, kabili tatbik ve ilgili olduğu alanda olup bitenin kendisine bağlı olarak ta'rif ve tayin edildiği (yani geçerli) insicamlı ilkelerden ibarettir. Bu ilkeler, günlük hayat alanında sıradan insan ilişkileri için söz konusu olabileceği gibi, çok daha karmaşık cemaatler arası ilişkiler için de söz konusudur. Ve geleneği olan toplumlarda, hemen herkes neyi nasıl tarif edeceğini, kime ve neye karşı nasıl davranacağını bilir ve buna uyar.

Bu tarife göre gelenek, beş hususiyeti haiz ilkelerden oluşmaktadır. Bu hususiyetler:

1. Bu ilkeler biliniyor olmalıdırlar.
2. Bu ilkeler anlaşılır olmalıdırlar.
3. Bu ilkeler kabili tatbik olmalıdırlar.
4. Bu ilkeler geçerli olmalıdırlar.

5. Bu ilkeler insicamlı olmalıdırlar.

I

Geleneği oluşturan ilkelerin biliniyor olması, geleneğe dahil olanların aralarındaki anlaşma açısından önemlidir.

Biliniyor olma, illa da sözle ifade edilmiş olma anlamına gelmez; bilinen bazı şeyler ifade edilemediği gibi, ifade edilmiş olan her şey de (ifadeler de) her zaman maksudu bire bir veremez. İlkelerin biliniyor olması, meçhul olmadığı anlamında anlaşılmalıdır; lisanla ifade edilmiş anlamında değil. Diğer taraftan bazı ifadeler, eksik de olsalar, bazı şartları haiz muhataplar tarafından anlaşılacağı gibi, tam olarak ifade edilmiş bir çok şey de muhatap tarafından kavranmayabilir.

Geleneği oluşturan ilkelerin, lisani bir şekilde ifade edilme şartına bağlı olmaksızın, biliniyor olması, özellikle gelenek dışından birinin söz konusu geleneği tanıma arzusu ile, o geleneğin tecessüm ettiği yazılı ifadelere dayanarak tanıma ve ona nüfuz etme arzusunu izhar ederek, bu arzusunu gerçekleştirmek için teşebbüse geçmesi durumunda fark edilir. Geleneğin içinde yetişmiş olan birisi, eline aldığı geleneksel metni, gelenek dışındakinin okuyuşundan daha farklı bir şekilde okur ve anlar. Her ne kadar iki şahıs da, benzer beceri ve malumatlara sahip iseler de (dil bilgisi, tarih vs.), gelenek içinde yetişmiş olanın, bildikleri ile gelenek dışından gelenin bildikleri arasındaki farkın, özellikle birincinin farkında olduğu ifade edilmemiş malumatın, önemi burada ortaya çıkar.⁶

II

İlkelerin anlaşılır olması, anlamış olanın anladığını başkasının yardımını olmaksızın yapabileceği bir konuma gelmiş olacağı için, sürekliliğin bir gereğidir. Anlaşılabilir ilkeler kabul edildiğinde, öğrenilebilir ve öğretilebilir ilkelerdir. Ameli bir ilkenin anlaşılması, onun ameli kıymetinin, ilgili davranış bağlamlarında insanları başarıya götürdüğünün fark edilmesi anlamına gelir.

⁶ M. Polanyi, *İmplizites Wissen*,

İlkelerin biliniyor olması ile, anlaşılır olmasının birbirinden tefriki, bilinen bir ilkenin her zaman anlaşılabilir olmayacağı ihtimalini göz önünde bulundurmak açısından anlamlıdır. Mesela birisinin bir iş yaptığını bilmekle birlikte, onun bu işi niçin yaptığını anlamak bazen mümkün olmayabilir. Bu sadece tekil davranışlar için geçerli değildir; ilkeler için de geçerlidir.

III

İlkelerin kabili tatbik olmaları, geçerliliğin ön şartıdır. Kabili tatbik olmayan ilkeler ne kadar biliniyor ve anlaşılabilir olsalar da, geçerli bir hale gelemezler. İlkelerin bu hususiyeti, gerçekçiliğin bir gereği olarak, gerçeklik içinde geçerlilik ifade etmektedir. Geçerlilik, bilme, anlama ve gereğini yapma iradesine bağlı olarak, ilkenin öngördüğünün gerçekleşme imkanına tekabül eder.

İlkelerin kabili tatbik olmaları, özellikle söz konusu ilkenin geçerli olma iddiasında bulunduğu alanla ilgilidir. Bir ilke biliniyor ve anlaşılabilir olabilir; ancak onun geçerlilik alanı iyi tayin edilmezse, o zaman, onun hangi alanda ve ne anlamda geçerli olduğu sorusu ortaya çıkar. İlkenin kabili tatbik olması, hangi alanda geçerli olduğu konusunda açık ve seçik bir şuura sahip olunmasına bağlıdır. Hangi ilkenin hangi alanda geçerli olduğu fark edilmezse, ilkenin kabili tatbik olduğu, yanlış alanlarda tatbik edilmek istendiğinde, fark edilmez veya olması gerekenden farklı bir şekilde yani yanlış bir tatbik gayreti ortaya çıkar ki, bu durum ilkenin kabili tatbik olduğunu ya fark ettirmez veya ilkeyi geçersiz kılar.

IV

İlkelerin geçerliliği, bu ilkeyi kabul edenlerin sadece sözde değil, hakikaten onlara göre kavramaları ve davranışları demektir. Bilinen, anlaşılır ve kabili tatbik ilkeler sözde kalıyor, onlara kimse riayet etmiyorsa geçersiz demektirler.

Gelenek ilkelerin geçerliliği sayesinde varlığını devam ettirir. Geçerlilik geleneğin devamının ön şartıdır.

V

İlkeler arasındaki insicam, bu ilkelerin birbirleri ile tutarlı olmalarını da ön şart olarak görmektedir. İnsicamı iki alanda düşünmek gerekir. Birinci alan, mantıki olan alandır ve ilkeler arasında mantıki anlamda bir çelişki olmamasını ifade eder. İkinci alan ise, ameli alan olarak, birbirleri ile bilfiil bir çelişki olmamasını ifade etmektedir.

Mantıki insicam, kendisini tasavvur ve tasdik alanında izhar eder. Eğer bir ilkenin kabulü, diğer ilkelerin varlığı ile aynı anda tasavvur edilerek tasdik edilemiyorsa, ortada mantıki bir çelişki var demektir. (Misal olarak, Yüce Allah'ın halik, kadir ve alim olmasının, insanın yaptıklarından sorumlu olmasıyla çelişip çelişmedi-

ğini gündeme getirebiliriz. İkinci misal olarak ta'zir cezalarının zaman içinde uygulama şekilleri ile, genel suç ve ceza ilişkisini düzenleyen ilkeleri zikredebiliriz.) Ameli alanda birden fazla ilke arasında çelişkiden, aynı anda ve aynı mekanda ikisine göre davranılması söz konusu olduğunda, ikisinin birden takip edilememesi durumunda söz edilebilir. (Mesela müslümanlara düşman olan bir gayr-i müslim guruba karşı savaş ile onları hikmet ve mev'ize-i hasene ile doğru yola davet aynı anda ve aynı mekanda tatbik edilemez. Bunlardan birini duruma göre diğerine tercih etmek gerekmektedir.)

VI

Gelenekten bahsederken, özellikle üzerinde durulması gereken konulardan birisi, geleneğin ilgili olduğu alandır. Buna göre ya muhtelif geleneklerden bahsedilecektir veya bir tane gelenekten bahsedilecek ve diğer alt başlıklardan, belki alt-geleneklerden söz edilecektir.

Bir alanda, birden fazla geleneğin bulunduğu toplumlar, çoğulcu toplumlardır. Böylesi toplumlarda, eğer ortada bir mütemadiyet varsa, her gelenek kendi kendisinin şuurunda olarak diğerlerine karşı bir tavır oluşturmuştur ve gelenekler arası ilişkiler arasında da bir Üst-Gelenek ortaya çıkmış olması gerekir. Aksi takdirde, gelenekler arası farklar, bir çatışmayı ortaya çıkarır ki, bu çatışma söz konusu toplumun dağılması ile neticelenerek, her gelenek geçerli olduğu toplumu diğerlerinden ayırır.

Eğer ortada genel anlamda bir Gelenek var da, bu gelenek alt-gelenekleri tayin ederek, bunlar arasında uyumu sağlayabilecek bir durumda ise, o zaman ortada hemcins bir toplum mevcut demektir.

VII

Gelenekten bahsetmek, onun varlığını kabul etmek demektir. Ancak, geleneğin varoluş şeklini tayin etmeden, onun ne olduğu sorusunu tam olarak cevaplamış sayılmayız. Varlık üzerinde konuşulurken, genellikle iki tip varlıktan söz edilir. Bunlardan birincisi, zorunlu varlıktır ki, böylesi bir varlığın varlığı mutlaklıktır. Kendi kendine kaimdir. Bu anlamda, zorunlu varlık, yani vacibü'l-vücut Yüce Allah'dır. İkincisi ise varlığı mümkün olan, yani varlığını kendi dışında başka bir şeye borçlu olan varlıklar kastedilir. Mümkün varlıklar, kısaca mahlukattır. Mahlukat da kendi içinde bir çok kısma ayrılırsa da, teferruatı şu an bizim konumuz açısından önemli değildir.

Mümkün varlıklar arasında insanın özel bir yeri vardır. Bu özel yer, ona verilen imkan ve kabiliyetlerle alakalıdır. İnsan mesela isteyebilir, irade edebilir, bilebilir, düşünebilir, tasavvur edebilir, hıfzedebilir ve bazı ilkelere göre davranabilir bir varlıktır. Onun varoluşu bütün bu saydığımız ve saymadığımız bir dizi kabiliyetinin gerçekleşmesi ile sürer gider.

Zikredilen hususiyetlerden sonuncusu olan, bazı ilkelere göre hareket edebilirlik, bir taraftan ilkelere sahip olmayla ve onları öğrenip anlamayla alakalı olduğu gibi, bundan daha önemlisi, ilkeler geliştirme ve ilkeleri gerçekleştirmedir. İnsanların ilkeler geliştirebilip bunları gerçekleştiren varlık olması, geleneğin varoluş şeklini tesbit etme açısından oldukça önemlidir. Ve gelenek bu kabiliyette esasını bulur.

Eğer ilkelerin geliştirilme ve gerçekleştirilmesinden söz ediliyorsa, onların imkanı ve daha önemlisi insanla ilgili olduğu vurgulanıyor demektir. İlkelerin insanla ilgisi, ortaya çıkış aşamasında ve geçerlilik açısından, insana bağımlı olması anlamına gelir. İnsanlar geliştirdikleri ilkelere bağlı iseler, ilkeler geçerlidirler; bağlı değilse geçerli değillerdir.

İlkelerin ortaya çıktıkları durumda, onları ortaya çıkaranlarla ortaya çıkan ilkeler arasındaki ilişki, bir mülkiyet ilişkisi gibidir; ilkeleri ortaya çıkaranlar onlar üzerinde istedikleri gibi oynayabilirler. Çünkü henüz onlar geçerlilik noktasında, söz konusu ilkelerin kendilerine bağımlı olduklarının şuurundadırlar. Ancak ilkeler ortaya çıktıktan sonra onlarla karşı karşıya gelen insanlar için durum epeyce farklılık arzeder. Bu insanlar ilkeleri karşılarında geçerli olan olarak bulurlar. İlkelerin bulunuş şekli, onları kabul eden insanların davranışlarıdır. Onlar için artık, neyin nasıl yapılacağı bellidir. Söz konusu olan, onların öğrenilip anlaşılmasıdır. Eğer ortada öğrenilebilir, anlaşılabilir, kabil-i tatbik, geçerli ve insicamlı bir ilkeler varsa, o zaman bir gelenek ortaya çıkmış demektir.

Bütün bunlara ek olarak, gelenek, açıkça ifade edilenlerin (melfuz) yanında, açıkça ifade edilemeyen (melhuz), ancak katılmakla yani parçası olunmakla kavranabilen melhuz bir dizi unsuru da ihtiva eder. Bir gelenek, sadece objektif ve intersubjektif tespit edilebilir unsurların toplamından ibaret değildir; o kendisini oluşturan unsurların toplamından daha fazla bir şeyler ihtiva eder ki, esas bu melhuz veçhe, geleneğin taşıyıcıları tarafından nakledilir.

Geleneğin nakli, aslında, nakledenlerin işi değildir; geleneğin içine giren fertlerin, geleneğin kendilerinde tecessüm ettiği şahıslardan, onlarla ilişkileri esnasında,

geleneği hem mefuz hem de melhuz vecihleri ile kazanmalarıyla geręekleŖen, çok özel bir süreçtir.⁷

Geleneğin en önemli hususiyeti, onu benimseyenlere mümkünün ve geręeklięin bir veçhesini anlaŖılabilir hale getirerek, bu anlaŖılan ereve içinde henüz anlaŖılmamıŖ veya yanlıŖ anlaŖılmakla birlikte doğru olduğu zannedilen bir dizi vakı-ayı sunmasındadır. AnlaŖılmıŖ olan, sürekli anlaŖılmamıŖ olanla sınırlanır. AnlaŖılmıŖ olan, sürekli sınırlanabilir bir vahdet teŖkil ettiği için, sürekli henüz anlaŖılmamıŖ olanla mukayyettir. Bu kayıt, gelenek haline gelmiŖ bilinen bir nizam oluŖturmasından kaynaklanıyor. Her sistem gibi, gelenek de sınırlıdır; ancak bu sınırlılık geleneğin bir durumu açısından söz konusudur. Çünkü gelenek kendi içinde en azından insanlar açısından, sınırsız imkanları ifade eder. İŖte bir geleneği benimsemiŖ olan birisi, bununla birlikte bu geleneğin sunduğu imkanları da aynı zamanda kazanmıŖ olmaktadır.

(Batı biliminin, mesela Türkiye’de baŖarılı temsilciler ortaya ıkaramayıŖı, bu bilimin içinde ortaya çıktığı geleneğe nüfuz edilemeden, sadece mefuz olanla iktifa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü en geniŖ anlamda Batı Geleneği ve onun bir alt geleneği olan Bilim Geleneği’nin melhuz olan veçhesine nüfuz edilemeyerek, Batı Biliminin önemli kaynaklarından biri fark edilememiŖ, bu durum onların bu geleneğe nüfuzunu ve benimsemelerini de engellemiŖtir. lgener misali.)

En geniŖ anlamıyla bir gelenek, insicamlı bir bütün olmakla birlikte, geleneği benimsemiŖ olan çok sayıda insanın katılmasıyla hem varlığını devam ettirir hem de kendisini yeniler. Ancak devamlılık ve yenilenme geleneğin en önemli hususiyetlerinden biri olan insicamı bozmadan geręekleŖmek durumundadır. Devamlılık içinde yenilenme ve yenilenmenin devamlılığını, geleneği benimseyenlerin birbirlerini doğrudan veya dolaylı olarak kontrolü ile mümkün olmaktadır. Bu karŖılıklı kontrol iliŖkisi, bir velayet iliŖkisidir; bir geleneğin müntesipleri, geleneği benimsemeleri ile birlikte karŖılıklı olarak birbirlerinin velileri yani otoriteleri olduğunu kabul etmiŖler demektir. (Batı dünyasında, İbn RŖd ve İbn Sina veya Gazali gibi müslüman mütefekkirlerin eserlerini okuyanların, bunların tesirinde kalarak Hıristiyanlığın o zamanki

⁷ M. Polanyi, İmplites Wissen, s. 58 vd.

geleneği ile çelişkiye düşmeleri ve mühlitlikle suçlanmaları buna örnek olarak verilebilir.)

3. *İslami Tefekkür Geleneği Nedir?*

"İslami Tefekkür Geleneği" ifadesinden ne kastettiğimizi açıklamadan önce, meselenin biraz daha kolay anlaşılması için, bir tefrik yapacağız. Bu tefrik, geleneğe daha sağlıklı ve onun mahiyetine uygun bir şekilde bakmamızı sağlayacaktır.

Bilindiği gibi, Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de "dini tanımladığını, bizim için Din olarak İslam'a razı olduğunu" (Maide, 3) ve "Yüce Allah katında dinin İslam" (Al-i İmran, 19) olduğunu bildirmiştir. Burada Din'in ve onun özel ismi (alemi) olan İslam'ın ne anlama geldiği ve bu Din'e inanan ve ona göre yaşayan insanların yaşadıkları hayatın, bu Din'e göre konumu bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü şunu hepimiz gayet iyi biliyoruz ki, insanlar şu veya bu oranda bir dizi nakısa ile malüldür ve zaaflarıyla zayıf varlıklardır. Böyle olunca mükemmel olan Din'in nakıs ve zayıf olan insanların şahıslarında tecessüm etmesinde, bir dizi eksikliklerin olması kaçınılmazdır. Fert fert insanları düşündüğümüzde bu durum böyle olduğu gibi, cemiyetler de böylesi varlıklardan teşekkül ettikleri için, fertlerin taşıdıkları eksikliklerin hepsi, birinin hatasını diğerinin veya diğerlerinin telafi etme imkanı olmakla birlikte bünyelerinde taşırlar.

İnsan Din'e göre içinde yaşadığı gerçekliği kavraması ve böylece kavradığı gerçeklikte Din'e göre yaşamasına "tedeyyün" diyeceğiz. Yani "Din" Yüce Allah'ın bize gönderdiği ve Peygamberimizin tebliğ ettiği her şeyin adı olduğu gibi, "tedeyyün" bu tebliğe itaat edenlerin hayatlarında Din'in tecessüm etmiş halidir. Yani "tedeyyün" Din'e dayanmakla birlikte Din'den farklıdır.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi tedeyyün kendisini iki alanda izhar eder. Bu alanlardan birisi, içinde yaşanan Gerçekliği Din'e ittiba ederek kavramak, diğeri ise böylece kavranmış gerçeklik içinde Din'e göre yaşamak. Bunlardan birisi olmazsa veya eksik olursa, tedeyyünde bir eksiklik var demektir.

İçinde yaşanan gerçekliği Din'e göre kavramaya "İslami Tefekkür" adını veriyoruz. Tefekkürün bizzat kendisi, muhtelif şekillerde ve muhtelif alanlarda tahakkuk ettiği için, başlı başına bir konudur. Biz burada onun beş duyunun verileri, sadık haber ve nazar ve bunlar arasında kurulan muhtelif ilişkilerde gerçekleştiğine işaret etmeyi yeterli buluyoruz.

İçinde yaşanan gerçeklik, insanın dışında bulunur. Bu alana, insana verilen imkanlar olarak, insanın önünde veya karşısında bulunuyor demek de mümkündür. İnsan her ne kadar bu gerçekliğin içinde bulunsa da, kendisini, kendi dışından ayırır. Bu ayırım bir taraftan insanın fiziki bulunuş şekli gereği gerçekleştiği gibi, içinde yaşanan gerçeklik de, kendi kendisini insanın doğumundan itibaren bir çok veçhe-

den gösterir. Bu veçhelerden ikisi faydalı-zararlı olup olmamalarıdır. Eğer yeni doğan çocuk, fiziki varlığını devam ettirmesine müsait bir ortam bulamazsa, yani zararlı bir çevrede bulunuyor olursa, hayatiyetini sürdüremez. Yani içinde yaşanılan gerçeklik, daha fiziki açıdan bakıldığında, insanın hayatiyetini devam ettirip ettiremeyeceği noktasından epeyce "anamlıdır" ve bu haliyle insanın karşısında bulunarak ona bir dizi mesele "çıkartır". İnsanın hayatiyetini devam ettirebilmesi için bu meselelerin uygun bir şekilde halledilmesi gerekmektedir. Mesele halli, böylece insanın en önemli meselelerinden biridir.

Meseleler insanların karşısına muhtelif zamanlarda muhtelif şekillerde çıktıkları gibi, toplumların karşısına da muhtelif şekillerde çıkarlar. Ve ortaya çıkan her mesele, içinde yaşanılan gerçekliğin karşımıza çıkan halidir. Hem fertler hem de toplumlar, içlerinde yaşanılan gerçekliğin karşısına çıkardığı meselelerle imtihan (ibtila) edilirler.

Şimdiye kadar, farkında olarak İslami Tefekkür Geleneğinden bahsedilmedi. Geleneğin ne olduğu konusunda bir tasavvur oluşturduktan sonra, şimdi, İslami Tefekkür Geleneğinin ne olduğu, yani bir geleneği İslami yapanın ne olduğu üzerinde durarak, bu geleneğin hususiyetlerini ele alacağız.

Bu yazı, İslami Tefekkür Geleneğinin, tarihte Müslüman mütefekkirlerin kendilerinin veya içlerinde yaşadıkları toplumların karşısına çıkan meseleleri çözerken takip ettikleri yaklaşım şekli olarak, bugün bizim için de önemini kaybetmeyen hususiyetleri olduğu iddiasını ifade etmektedir.

İslami Tefekkür Geleneğinin hangi noktalarda tezahür ettiğini tespit edebilmek için öncelikle, neyin ne anlamda mesele haline geldiğini ve ne anlamda çözülmüş olduğunun kabul edildiğini ortaya koymak gerekmektedir. Yani bizden önce yaşamış olan Müslüman mütefekkirler, kendilerine neleri mesele olarak görmüşler ve bu meseleyi ne anlamda çözmüşler veya çözülmüş olarak kabul etmişlerdir? Öncelikle üzerinde durulması gereken soru budur (a). Bu soruyu bazı misaller üzerinden cevaplandırdıktan sonra, muhtelif alimlerin aynı veya benzer bir konuyu nasıl gördüğünü ve ne anlamda çözülmüş olduğunu kabul ettiğini, birkaç tane alimin yaklaşım şeklini ve teklif ettikleri çözümleri ortaya koyarak, aralarında ortak olan hususiyetlerin tespit etmemiz gerekmektedir. Yani, aynı meseleyi birden fazla alim nasıl kavramış, ne gibi çözüm teklifleri sunmuş ve sunulan teklifler nasıl bir reaksiyonla karşılaşmış? Bu kavrayış, yaklaşım ve çözüm şekillerinde ortak olan noktalar var mıdır? (b)

Bunlara ek olarak, eğer bazı ortak noktalar tespit edilebilirse, bu noktaların zikredilen beş hususiyeti haiz olup olmadıkları sorusu bizim cevabını aradığımız soruların sonuncusu olacaktır. Yani muhtelif alimlerin, aynı meseleyi kavrayış, ona yaklaşım şekli ve teklif ettikleri çözüm şekilleri bir gelenek içinde mi gerçekleşmiştir? (c)

(a) Yukarıda kısaca işaret edildiği gibi, Müslüman mütefekkirler tefekkürü saf entelektüel bir gayret olarak değil, amelin nazariyesi olarak görmüşlerdir. Bütün tefekkür, ilim haline gelsin veya gelmesin, ortaya çıkan veya içlerinde yaşanan gerçekliğin karşısına çıkardığı meselelerin çözümü ve bu çözüm gayretinin ortaya çıkardığı meselelerle uğraşmaktan ibaret olmuştur. Her mesele çözümü iki adımdan oluşur: Birinci adımda meselenin adı konur; yani gerçekliğin hangi veçhesinin Müslümanlar açısından ne anlamda mesele olduğu tespit edilir. Bu tespite binaen, onun halli konusunda gerekli adımlar üzerinde fikirler beyan edilir. İkinci adımda ise tespit edilmiş olan meseleler gerçekten halledilir. Bazen bir mesele oldukça karmaşık bir görünüş içinde ortaya çıkar. Karmaşık meseleler, karmaşık çözümlerle halledilir.

(Fıkıh Usulü'nün gelişimi ile ilgili örnekler; beyan kavramı ve bunun fıkıh usulü ile alakası; Kur'an-ı Kerim'in lisani olması ve bunun neticeleri; meselelerin kavranması ve halli konusunda teklifler sunulurken, ibtila'nın esasa yerleştirilmesi; ibtila kavramı ile zikredilen diğer konuların alakası; daha sonra ilim meselesine bakılırken, ibtila'nın bu noktada nasıl esaslı bir yer işgal ettiği ve meselelerin kavranması ve çözümü konusunda düşünülürken asıl noktanın insanın ibtila'dan ibaret olan dünya hayatının teklifte esasını bulan sorumluluk şuuru. vs..)

İslam tarihinin her döneminde Müslümanların karşısına çıkan meseleler farklı olduğu için, hepsini en genel hatlarıyla ele almak bile şu anda mümkün değildir. Burada sadece bazı misallerle iktifa edilecektir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, toplumlar, içinde yaşadıkları gerçekliğin karşısına çıkardığı meseleleri hallederek varlıklarını devam ettirirler. Bu demek oluyor ki, "mesele olan" ile "varlığın devamı" arasında bir alaka vardır. Yani mesele olan, varlığı tehdit eden ve/veya varlığın devamı için gerektirir. Varlık, fiziki ve manevi olmak üzere iki şekilde bulunur. Bu bulunuş şekilleriyle alakalı olarak, varlığın tehdidi ve/veya korunması da iki ayrı alanda düşünülebilir. Fiziki alanda bulunuşun tehdidi, maddi ihtiyaçların temini ile telafi edildiği gibi, manevi alandaki tehdit de, fiziki ihtiyaçların giderilmesinde söz konusu olan şeylerin bir tasnife tabi tutularak, onlarla "anlamlı" ilişkiler kurulmasında, toplumu oluşturan fertler arasındaki ilişkilerin düzeni ve bu düzenle ilgili olarak ortaya çıkacak maniaların telafi edilmesi, top-

lumda ortak bir "biz" şuurunun ortaya çıkarılması gibi noktalarda kendini izhar eder. İslami düşünce geleneğinde, her iki alanın kavranması ve aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesinde, Din esası oluşturur.⁸ İslami düşünce bir taraftan Din'e dayanır; Din'e dayanma, fiziki gerçekliğin kavranması söz konusu olduğunda, kendinde anlamsız olan bu gerçekliğe anlam veren genel çerçeveyi oluştururken Din'i esas olarak kabul etmek anlamına geldiği gibi, insanların Din'e inanmış olmaları ve ona göre hayatlarını tanzim etmeye hazır olmaları noktasından da, toplumsal hayatın kendisine müracaatla uyumlu ve insicam içerisinde sürdürülmesinde, bütün insanlardan bağımsız olarak bulunan bir merci'in varlığı kabul etme anlamına gelmektedir. Bunun neticesinde ister istemez herkes, düşündüğü ve yaptığının meşruiyetini, son merci'ye müracaatla ispat etme imkanına sahip olduğu gibi, bunu yapmak zorundadır da. Müslüman mütefekkirler, neyin mesele olduğunu tespit ederken olduğu kadar, kabul edilmiş meselelerin ne zaman halledilmiş olduğu noktasında, "delil"den başka bir dayanak bulamazlar. Delile ittiba esastır.⁹ İslami Düşünce Geleneği, meselelerin Din nokta-i nazarından tespit ve tayin edilerek, son merci'ye müracaatla konuşularak halledileceği ilkesiyle kendisini diğer bütün düşünce geleneklerinden tefrik eder.¹⁰

(b) Müslüman mütefekkirlerin meseleleri kavrayış şekillerine bir misalle biraz açıklık getirmekte fayda vardır. Bu misali, biraz da ele aldığımız konu gereği, ilimlerin kavranışı veya ilimlere bakış şekillerinden seçmek uygun olacaktır. (Bu seçimin, biraz da bu sözlerin sahibinin kendi ilgi alanıyla da alakası vardır.)

Genel olarak ulema, yazdıkları kitaplara bir mukaddime eklerler. Bu mukaddimede, eserin hakkında olduğu ilim veya mesele hakkında bazı şeyler söylerler. Bu ilk bakışta hemen her kültürde, hemen her dönemde ve hemen her önemli mütefekkirde bulunabilecek bir husus olmakla birlikte, bunun keyfiyeti kültürden kültüre, dönemden döneme ve hatta müelliften müellife farklılık arz etmektedir. Bir ilim

⁸ Mesela Kınalızade Ali Efendi, bu hususu şu şekilde ifade eder: "ed-Dinü esâsun ve'l-mülkü hârisun" (Din esastır, idare bekçidir). (*Ahlak* s.4)

⁹ Bu konu ile ilgili olarak hemen her kitap delil olma niteliğindedir. Misal olarak bkz. Abdulaliyy Muhammed b. Nizameddin el-Ensari, *Fevatihu'r-Rahamut*, Beyrut 1994, cilt I, s. 15, 16 vd.

¹⁰ Mekâsîdu's-Şerî'a söz konusu olduğunda, en önemli esasın Din'in korunması olması, aynı zamanda buna işaret eder. Çünkü Müslümanların her şeyi Din'e bağlı veya ona bağımlıdır.

hakkında mukaddime olarak neler söylendiği, ne arandığı ve ne beklendiği sorularının mücmel bir cevabını da ihtiva ettiği için, o alana bakış açısını da izah eder.

Gazali (öl. 1111): "Bir ilmi öğrenmek isteyen bir talebe, eğer o ilmin geneli ve mebanisi hakkında araştırmasının başında malumat sahibi değilse, o ilmin esrarını ve derinliklerini kavrama konusunda hiçbir arzusu olmaz." (fe küllü ilmin la yestevli et-talibu fi ibtidai nazarihi ala mecamahi ve la mebanihî fe la matma'a lehu fi'z-zaferi bi esrarihi ve mebaghi.)¹¹

Kınalızade Ali Efendi (öl. 979/1572): "mukaddime ol umurun beyanındadır ki, bu kitapta beyan olunacak fünün ol umurun marifetine mevkuf yahut mevkuf aleyh, değilse bari filcümle müfid ve muayyen olmakla mevsufdur. Pes malum ve mukarrer ve sahife-i zihinde merkum ve muharrer ola ki fenn-i maksuda şuru etmek umur-u ihtiyariyyedendir. Yani irade ve ihtiyar üzerine cari ve ikrah ve ıztırardan aridir ve her emr-i ihtiyari iki nesneye mevkuftur. (nitekim ulum-u akliyede marufdur evvel) oldur ki ol şeyin mahiyeti ne idüğü ya bilkülliye ya bivechin ma malum ola. İkincisi oldur ki faidesi filcümle varid ve kühü tasdik olunup bu tasdik sahife-i zihinde mersum ola. Ve her ilmin mebadi ve mukaddimatı vardır ki, ehli katında zahirdir ki ilm-i mezkura ya mevkuf aleyh ya muin ve nasırdır laz cezm."¹²

Büyük Haydar Efendi (öl. 1903): "*Her bir ilim mesail-i kesireyi, dağınık bir çok mebahisi şamildir. Binaenaleyh bir ilmin mesail ve mebahisi bir cihet-i vahdetle merbut olmalı, o ilmin talibi olan adem birden bire karanlık bir yere girmek için evvelemirde o ilim hakkında bir fikr-i icmali hasıl etmelidir.*"¹³

Hamdi Yazır (öl. 1942): "... taharriyat-ı ilmiyenin iki rükn-i mühimi vardır: biri sual diğeri cevab. Bilmek için evvelemirde ne aradığını bilmek, sualini tayin ve tasvir etmek lazımdır. Filvaki tasvir-i sual, yani vaz-ı mesele ilmin nisfidir denilir."¹⁴

¹¹ Gazali, el-Mustasfa, Beyrut 1994, cilt I, s. 15.

¹² Kınalızade Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî, (İstanbul?) 1248, s.11.

¹³ Büyük Haydar Efendi, Usul-i Fıkıh Dersleri, s. 8.

¹⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1979, cilt III, s. 1885.

İktibas ettiğimiz bu ifadelerin benzerlerini hemen hemen her kitabın başında bulabiliriz. Bu ifadeler neyi ifade ediyorlar? Kısaca bunun üzerinde durarak, İslami Düşünce Geleneğinin bu noktada nasıl tezahür ettiğini gözden geçirelim:

Bu ifadelerde ortak olan nokta, söz konusu edilecek bir konunun, daha o konuyu ele almadan önce icmalen bilinmesi, yani o konuda malumat sahibi olunması gerektiğini vurgulamalarıdır. Bir konu ile ilgilenirken önce o konunun ne olduğu, hangi alt başlıkları olduğu ve onun ne işe yaradığının bilinmesi gerekmektedir. Eğer ilgilenilen konunun ne olduğu, yani mahiyeti, hangi alt başlıkları ihtiva ettiği, yani keyfiyeti, ve onun ne işe yaradığı, yani faydası, (hepsi birden veya bunlardan birisi) hakkında malumat yoksa, o konuyu araştırmaya teşebbüs etmek başında başarısızlığa mahkum olmak demektir. Bunların her birisini beraberce düşündüğümüzde söylenenin kısaca ilim yoluna girmiş olandan ilk olarak beklenen şeyin, gerçekçi bir problem şuuru olmasıdır. Geleneğin en önemli ilkesi gerçekçi bir problem şuurunu öngörmesidir.

(c) Gerçekçi bir problem şuuruna sahip olunması gerektiği bilinen, anlaşılır, kabil-i tatbik, geçerli ve diğer ilkelerle insicamlı bir ilke midir? Şimdi kısaca bunun üzerinde duralım.

Bu ilkenin bilindiği, anlaşıldığı ve kabil-i tatbik olduğu iktibas edilen ifadelerden anlaşılmaktadır. Ancak bu ilkenin geçerli olup olmadığı sorusu, zaman içerisinde bazen evet ile bazen de hayır ile cevaplandırılabilir. Bir anlamda İslami Düşünce Geleneğinin, bu gibi ilkelerin geçerliliğinin, onların gereğinin yapılmasının, sekteye uğramasıyla da bağlantılı olarak geçerliliğini yitirmiştir. Zaman içerisinde, meseleyi sadece kitapların bilgisiyle sınırlandırarak, beş duyuyu ve nazar'ı haberle birlikte kullanmaktan uzaklaşılınca, Müslüman mütefekkirler ve idareciler gerçekçi bir problem şuurunu kaybetmişler, yani başlarına neyin geldiğini fark edememişlerdir. Bu ilkenin diğer ilkelerle insicamına sadece bir misalle işaret ederek, bu bölüme son vermek istiyoruz. İslami Düşünce Geleneğinin önemli ilkelerinden birisi, insanın yaptıkları ve yapmaları gerektiği halde yapmadıkları konusunda sorumlu oldukları şuurdur.¹⁵ Bu şuur, bütün ilmi ve ameli gayretlerin esasını oluşturur. Bu ilke, genelliği yönünden

¹⁵ Gazali, el-Mustasfa, I, s. 11; Serahsi, Usul, I, s. 11.

gerçekçi bir problem şuuruna sahip olunmasını mündemiçtir. Yani aralarında bir gelişki yoktur. (Bu Geleneğe geçerli olan, "Dünya Görüşü" vs. gibi bir dizi ilke için de geçerlidir.)

Şu halde denilebilir ki, İslami bir Düşünce Geleneği zikredilen hususiyetleri haiz bir dizi ilkelere sahip olarak devam etmiş, bu ilkeler gereği gibi tatbik edilme-yince de varlığını devam ettiremeyerek geçerliliğini yitirmiştir.

4. *İlim ve Gelenek*

İlmi masdar anlamında bir fil olarak düşünüp, nefsin manaya vusulü olarak tarif edecek olursak, mananın da bizimle, eşya arasındaki ilişkide ortaya çıkan, gerçekliğin bir tür gerçekleşme alanı olarak görmemiz gerekecektir. Bu tarif gereği, kendinde gerçeklik bize kendisini takdim etmekle birlikte, biz onu olduğu gibi değil, bize gözüktüğü gibi görürüz. Bize gözükeni, biz, kendi zihni yapımız içinde bir yere yerleştirerek kavramış oluruz. Her şey, bir bütünün parçasıdır; bütün ise bir insan tarafından kavranılamayacak kadar şümlü olduğu için, kendisini bize bir bütün olarak da takdim etse, biz onu parçalar halinde kavrar, daha sonra yeniden birleştirerek kavrarız. Bu bölme ve birleştirme işlemi arasında, eşya anlam kazanır; eşya bölme ve birleştirme faaliyetinin kendisine göre yapıldığı genel kategoriler değiştiği zaman, eşyanın kazandığı anlamlar da değişir. Ulaşılabilecek olan mana, bilmenin kendi sınırları içinde gerçekleştiği ana çerçeveye tarafından daha önce tayin edildiği için, insan gerçeklikte sürekli aradığını bulur, görmek istediğini gösterir. İşte şu veya bu formda işe yarar hale gelmiş genel kavramsal çerçeveler, tarih içinde ortaya çıkar ve buna ilim denir. İlimler, kelimenin tam anlamı ile maluma tabidirler ve malumun değişmesi ile değişirler. Malum ise, meçhulün daha önce malum olarak tespit edilene kıyasen tarif edilerek, yani kavramsal bir düzen içine yerleştirilerek, tespit edilmiş halidir ve bu hali ile hangi kavramsal çerçevede malum hale gelmişse, o kavramsal çerçevenin ve daha önce malum olarak bilinenlerin özelliklerini taşır. İşte ilmi faaliyet, hem eskinin hem de yeninin, kendinde nasılsa öyle değil, insanların sahip olduğu kavramsal çerçeveye yerleştirilerek adı konulmuş ve tayin edilmiş halinin düzenli halidir.

Kavramsal çerçeveler, insanların eseridir. İnsanların eserleri de zaman içerisinde ortaya çıkarlar. Yani kavramsal çerçeveler tarihidirler. Tarihi olan ise zorunlu değil, mümkün olandır. Mümkün olan, daha başka bir şekilde olması düşünülebilen olduğuna göre, her türlü kavramsal çerçevenin başka bir şekilde olması mümkündür ve ilmin belirli bir hali, olması mümkün olan hallerden sadece birisidir.

Kavramsal çerçevelerin tarihi olması, onların anlık olduğu anlamına gelmez; tarih içinde ortaya çıkmış bazı kavramsal çerçevelerin geçerlilik kazanmayarak, çıktığı andan itibaren, varlığını sürdüremeyişi, en azından şimdilik işe yararlılıkla izah edilebilir. İşe yararlık bir ölçü olarak kabul edilecek olursa, çok insanın işine yarayan bir kavramsal çerçeve, çok insan tarafından kullanılır ve bu, nesilden nesile

aktarılsa, o zaman ilmi bir gelenek ortaya çıkar. Ve asıl ilim de, işe yarayan tekil bilgiler değil, tekil bilgilerin kazanılmasını sağlayan genel çerçevelerin bilgisidir.

Yukarıda söylenenlerden de anlaşılacağı gibi, ilim bir gelenek işidir. Geleneksiz olarak kazanılan malumatlar, anlık kazanımlar olarak sürekliliği olmayan, sadece o malumata ulaşanlar açısından anlamlı, onun dışındakiler için en azından, onun kadar, anlamlı değildir. (İbn Haldun'un Mukaddimesi, önemli bir kavramsal şema sunmakla birlikte, kendisinden sonra gelenler tarafından kabul edilerek, işe yarar olarak görülmediği veya ne noktada işe yarayacağı fark edilemediği için, gelenek haline gelememiş, yani ilim olamamıştır. Başka bir misal ise, şairlerin ve sezgiyi esas alanların konumudur.)

İlim, ferdi olmayıp, ictimai bir vakiadır. Yani sadece bir kişinin sahip olduğu ve ondan başkasına nakledilemeyen tecrübeler, ilme esas olamaz. Bunun anlamı, ilmin bir gelenek işi olmasıdır. Başka bir ifade ile ilim, başkalarının tecrübelerini, benzer bir şekilde tekrar etme imkanını vermek zorunda olduğu için, eskiyi kavrar-ken, onda bulunan işe yarar (=genel-geçer) kısımların sürdürülmesi olmadan düşünülemez. İlim adamlarını ilim adamı yapan ve onların ulaştıklarına geçerlilik kazandıran, kendilerinden sonra gelenlerin, onları işe yarar bulmasıdır.

İşe yararlık ancak, hayatın içinde anlam kazanan bir faaliyettir. Günlük hayatla ilim hayatını geçici olarak da olsa bir birinden tefrik ederek, şunu söyleyebiliriz: İlimde geçerlilik genelde geçerliliktir, özelde değil. Ancak genel ile özel arasında bir ilişki kurmak gerekirse, her ne kadar bu soru bizi genelin varlık şeklinin ne olduğu sorusuna götürse de, kısaca genelin özeldeki ortak noktalardan (veya ortak olarak gözüken noktalardan) hareketle oluşturulmuş tecritler olduğunu söylemek gerekir. O halde, ilimde gelenekten bahsetmek demek, mücerretlerdeki ortak-süreklilikten bahsetmek demektir. Süreklilik de geçerlilik olduğuna göre ve geçerlilik de öncelikle zihni ve manevi olduğuna göre, ilimdeki gelenekler, insanların zihni ve manevi alanda ulaşılan genel geçerlerin farkında olması ile mümkündür.

Bütün bu söylenenlerden, insanların kendi oluşturdukları sınırlara gene kendilerinin riayet etmelerini mi kastediyoruz? Bu soru bir taraftan bizim, insanın mahiyeti, yani ne olduğu sorusuna vereceğimiz (veya verdiğimiz) cevapla alakalı olduğu gibi, diğer taraftan insanın varoluş şeklini izahımızla alakalıdır. Şimdilik bazı noktalar işaret ederek, bu soruların teferruatlı bir şekilde ele alınmasını başka bir vesileye bırakarak, bu sorulara kısa cevaplar verip asıl konuya döneceğiz.

İnsanın yaptıklarından sorumlu olduğuna ve yapma eylemi ile yapılanlar arasında bir ilişki olduğuna şüphe yoktur. Yapma eyleminin, yapma niyeti ile, niyetin de bir taraftan yapılacak olan hakkındaki bir bilgi ve onunla ulaşılması beklenen bir amaçla ilgili olduğu da açıktır. Her davranış, bu davranışın siyak ve sibakı (bağlamı) ile doğrudan bağlı olduğu gibi, siyak ve sibakın da içinde anlam kazandığı daha geniş bir çerçeve, ortam veya dünya mevcuttur. Bu dünya, bir taraftan bizim kar-

şımızda, fert olarak bizim dışımızdadır. Ancak bu dünyanın içine doğduğumuz için, daha başından itibaren, bizim oluş sürecimiz bu dünyayı bu dünya yapan unsurların benimsenmesi ile, aynı zamanda bizim dünyamız olur. Yani bu dünya (veya ortam) hem bizim dışımızdadır hem de bizim içimizdedir. Hem bizim dışımızda olarak bize yabancıdır hem de bize ait olması ve bizim kendi kendimizi tanım ve tanıtırken müracaat ettiğimiz yani kendi kendimizi idrak ve tarif ederken dayandığımız esasları bize verdiği için de, bize ait olmasının ötesinde, bizizdir. Bizim oluşumuz o halde bu dünyayı kendi içimizde özümsememizle başlar. Her türlü özümsemede olduğu gibi, bu özümsemede de, özümsemenin yeni bir şey haline gelir yani yabancılaşır.

Bu demek oluyor ki, bu yabancılaşma, her insanın oluşunda gerçekleşiyor. Peki nasıl oluyor da, biz buna rağmen kalıcı olan bir gelenekten söz edebiliyoruz? Eğer bu özümseme, aynı zamanda, özümsemeni yabancılaştırıyorsa, yani başkalaştırıyorsa, aynı kalan bir şey var mıdır ve varsa bu nedir?

Bu noktada yukarıda işaret ettiğimiz, genel ile özel arasındaki ilgiye dönecek olursak ve genelin özelden bir tecritle ortaya çıkmış, varlığını insan zihnine borçlu, varoluşunun insana bağımlı bir varoluş şekli olduğunu hatırlayacak olursak, kalıcı olanın genel olduğunu ve bu genelin, her ne kadar özelle alakalı olmakla birlikte, özel ile insanın özeli kavrayışı arasındaki bir ilişkide varlığını bulduğunu yani bu şekilde varolduğunu görürüz. Özel her zaman maddidir ve yenidir, ancak genel, özeli tasnif ve tanzim eden olarak, maddi olmadığı için, özelin yani maddi ve geçici olanın üstündedir. Bu üstte oluş, değişmezlik anlamına gelmemelidir. Çünkü genel de değişebilir. Onun değişmesi, geçerliliğinin ortadan kalkması veya tahdidi ile söz konusu olabilir. Eğer genel, insanlar tarafından kabul görüyor ve ona uyuluyorsa, yani insanların çoğunluğu tarafından geçerli olarak kabul ediliyorsa, varlığı devam ediyor demektir. Halbuki özel her zaman yenidir. Genelin geçersizliği, fertler arasında kabul görmeyişi ile ortaya çıktığı gibi, geçerli olması da fertler arasında kabulünün yaygınlaşması ile tezahür eder.

Geleneğin ve ilmin varoluş şekli manevi ve varolduğu yer insan zihni olduğuna göre, gelenekle ilim arasında bu iki noktada önemli bir benzerlik (veya aynıyet veya birlik, vahdet) vardır. Yani ilim ile gelenek, bu noktada çakışır. Gelenek bir ilim olduğu gibi, ilim de bir gelenektir.

5. İslami Tefekkür Geleneği Bizim İçin Niçin Önemlidir?

Gelenekle ilgilenmek demek, gelenekte söylenenleri aynen, bozmadan tekrar etmek demek değildir; eğer böyle olsaydı, dar anlamı ile, geleneğin kendisini ifade ettiği eserleri Türkçe'ye tercüme etmek yeterdi, ayrıca onlarda bulunan ifadeleri belli bir düzen içinde derleyerek bir araya getirmek zahmetine girmeye hiç de gerek yoktu. Halbuki yapılması gereken, 'geleneği bu günün diliyle ifade etmek, bu güne aktarmaktır'. Bu noktada ister istemez 'bugün' ifadesinin neyi karşıladığını, mefhumunun ne olduğunu gözden geçirmek gerekmektedir.

Bugün derken, kendi gözümüzle görerek, tecrübe ederek katıldığımız en genel ve en özel şartları kastediyoruz. Şartlar bir taraftan mutlak varlığı olan, geçerliliğini mevcudiyetinden alan unsurların oluşturduğu bir bütünü ifade etmez; eğer böyle olsaydı, mesela Türkiye’de yaşayan herkesin, aynı veya dar anlamı ile benzer tecrübeler ve kavramlara sahip olması gerekirdi. Durumun böyle olmadığı açıktır. O halde bizim öncelikle ‘bugünümüzü’, kendi gözümüzle yeniden görüp, yeniden kavramamız gerekecektir. Biz kendi gözümüzle, bize gözükeni kavrayıp, en azından kendi aramızda anlaşılabilir bir şekilde ifade eder ve bunun üzerinde anlaşabilirsek, ancak ve ancak bundan sonra, geleneği bugüne aktarma, geleneği bugünün diliyle ifade etme imkanına kavuşuruz.

Geleneğin önemi daha ‘bugün’ümüzü kurarken, yani şartlarımızı kendi kavramsal çerçevemiz içine yerleştirerek yeniden kavrayıp tarif ederken başlayacaktır. Geleneğin eserlerinde tecessüm ettiği mütefekkirlerimizin, ‘o günlerini’ nasıl kavrayarak ifade ettiklerini, bu kavrayış ve ifade edişin kavramsal çerçevesini yeniden düşünerek anlayıp ifade edebilirsek, bu şekilde düşünmenin bizim bugünümüzü kavrayış ve ifade edişimiz açısından ne anlama geldiği daha bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır. Ancak bu nokta meselenin sadece bir yönüne tekabül eder. Asıl önemli olan, geleneğin, bu şekilde tespit edilmiş ‘bugünümüzün’ karşımıza çıkardığı meselelerin çözümünde ne işe yarayacağıdır.

Şunu unutmamak gerekir ki, her türlü ifade, en dar anlamıyla, sadece bir şeyi, yani ortaya çıktığı şartlarda ne işe yarıyorsa onu ifade etmektedir. Benzer bir ifadenin, başka bir zaman ve mekanda ifadesi, başka bir şeyi ifade edeceği için yeni bir ifadedir. Her yeni ifade de, ifade edildiği anda ortaya çıkmış yeni bir ifadedir. O halde, düşünülüşü yeniden düşünme, yani başlanılan yerden hareketle düşüncenin yeniden kurulması, kendi başına bir yeniliktir; ayrıca benzer olmayan ifadelerin kullanılması yeni olmanın şartı değildir.

Geleneğin bizim için önemini ifade etmek için, bir temsile başvurmak daha açıklayıcı olacaktır; bir çekirdekten yetişen bir ağacı düşünelim. Mesela şeftali ağacı böyledir. Bir şeftali ağacı bir çekirdeğin, yetişmesine uygun şartları haiz bir toprağa dikilmesiyle yetişir. Bu yetişen ağacın meyve verebilmesi için belirli bir süre geçmesi gerekmektedir. Bu süre geçtikten sonra bu ağaç meyve vermeye başlar. Bu ağaçtan yetişen şeftalilerden birisi, başka bir mekanda uygun bir toprağa dikilirse başka ve yeni bir ağacı yetişir. Bu iki şeftali ağacı, birbirlerinden farklı, yani aynı olmayan iki şeftali ağacıdır. Ancak bu farka rağmen ikisinin de taşıdığı bazı ortak hususiyetlerden dolayı ikisine de şeftali ağacı denilir. İşte İslamî Tefekkür Geleneği, bulunduğu muhtelif mekanlara ve mekandan kaynaklanan muhtelif farklara rağmen, her yerde ortak bazı hususiyetleri gerçekleştirmiştir. Hepsinde ortak olan hususiyetler, muhtelif düşünceleri İslamî kılmıştır. Muhtelif düşünceleri İslamî kılan hususiyetler, iki ayrı ağacı şeftali kılan hususiyetlere mukabil olarak düşünülebilir. Yani bugün biz bir İslam Düşüncesi oluşturacaksa, yani içinde yaşadığımız şartları müslümanca kav-

rayarak, bu kavrayış şekliyle tespit ettiğimiz meseleleri çözmeye çalışacaksak, ortaya çıkacak düşünce, çekirdeğin taşıyarak ağaçta tezahür eden hususiyetlerde olduğu gibi, geleneğin taşıdığı hususiyetleri göstermesi söz konusu olacaktır. Bu noktada gelenek ve onun muhtelif zaman, mekan ve konulardaki tezahür şekilleri bize en önemli ve en esaslı yardımı teşkil edecektir.

Burada şu noktaya işaret etmek gerekir ki, Gelenek kendi kendine bizim meselelerimizi çözmez. Geleneği bizim meselelerimizi çözmemizde bu konuma getirecek olan bizim içinde yaşadığımız gerçekliği kavrayarak, bu gerçekliğin karşımıza çıkardığı meselelerin halliyle bağlantılı olarak ona gerekli soruları sorabilmektir. Bizim öncelikle kendi yaşadığımız şartları tanımamız gerekmektedir.

Mesele başkalarına güvensizlik değil, kendimize güvenmektir. Kendi hatalarımızı kendimiz yapabilme cesaretini gösterebilirsek, başkalarının suçlarına ortak olmayacağız. Biz yaptıklarımızdan sorumluyuz; hiç değilse, kendi hata ve sevaplarımızdan sorumlu olduğumuzun farkına varalım ve doğrularımız da yanlışlarımızın da sorumluluğunu üstlenelim.

Kendimize güvenirse, güvenin ne demek olduğunu fark edeceğimiz için, başkalarına da ne noktada nereye kadar güvenebileceğimizi tespit etme imkanına sahip oluruz. Bu olmazsa, kime, niçin ve ne anlamda güvendiğimizi fark edemeden, güven duygusunu bile tadamadan yaşayarak, sorumluluğu üstlenemememin sorumluluğunu taşıyarak, garip bir sorumsuzluk örneği vereceğiz.

6. Bazı örnekler

Savigny

Almanya`da hukuk biliminin babası sayılan Savigny, kendinden önce metinlerin doğru anlaşılması ile ilgili olarak ifade edilmiş olanları çok iyi inceleyerek ve onları anlamış olarak, hukuki metinlerin anlaşılması konusuna eğilmiş ve bunun neticesinde hukuk alanında en azından Almanya için oldukça yeni ve işe yarar bir `hukukî hermeneutik` oluşturmuştur. Geleneğini çok iyi tanıyarak, eserini gelenek

üzerine inşa eden Savigny`nin fikirleri (1840 da yazılmış) bugün bile Almanya`da hukuk alanında tayin edici konumunu korumaktadır¹⁶

Sosyoloji alanında meşhur Alfred Schütz toplum konusunda teorisini oluştururken, esas olarak Alman filozofu Edmund Husserl`in felsefesini esas alır. Edmund Husserl ise, bir taraftan hocası ve skolastik mütehasısı Franz Brentano`nun gene skolastik dönemden aldığı `Intentionalîât` kavramından ve kendi tarihi araştırmalarından hareketle, fikirlerini oluşturmuştur. İşte A. Schütz`ün bu esas üzerinde oluşturduğu teorisi, daha sonra gene onun talebeleri tarafından, yeni gelişmeler de nazarı dikkate alınarak `Ethnomethodologie` adı altında Amerika ve Avrupa`da oldukça tesirli bir sosyolojik ekol oluşturabilmişlerdir.

Gene günümüz sosyolojisinin en önemli ismi olan Amerikalı Talcott Parsons, dört tane temel sosyolog üzerinde yaptığı araştırmalara dayanarak `genel bir davranış teorisi` (Towards a general Theory of Action) geliştirmiş ve bu teori batı dünyasında hala devam yaygın bir tesir oluşturabilmiştir. Parsons`un dayandığı sosyologlar, Max Weber, Alfred Marschall, Afredo Pareto ve nihayet Emile Durkheim`dir. Bu sosyologların her birisi, içinde yetiştikleri toplumda hakim olan düşünce geleneğini özümseyerek, yaygın bakış açılarını toplumu ve toplumsal olayları anlamak ve açıklamak için kullanabilmişlerdir.

Batı`da bu konu ile ilgili yüzlerce misal vermek mümkündür. (Pierre Duhem, Viyana çevresi, Oxford felsefesi, Hermeneutik Geleneği, Analitik Felsefe Geleneği, Marxist Felsefe Geleneği, Fransız Rasyonalizmi, Postmodernizm vs.)

Bizde ise, en büyük mütefekkirler, kendinden önce düşünülmüş olanı anlayıp yeniden düşünerek, karşılıklarına çıkan meselelere geleneğin içinde çözümler bulabilmiş alimlerdir. (Gazalî, Eş`arî, Maverâünnehir uleması, Fıkıh Mezhepleri, Kelam Mezhepleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi, Tasavvuf, vs..)

Şimdi geleneğin kendisinde tecessüm ettiği alimlerimizden Ebu Hamid el-Gazzalî`den bir misalle, geleneğin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmak istiyorum. Gazalî meşhur eseri *İhya`nın Kitabı`l-İlm* kısmında bir ilim tasnifi yapar.

¹⁶ Jörg Schreiter, *Hermeneutik – Wahrheit und Verstehen*, Berlin, 1988, s. 60.

Bugün bizim aramızda yaygın olarak kullandığımız bu tasnifte, ilim iki anlamlı olarak kullanılmıştır. Birinci anlamıyla ilim, bugün bilgi dediğimize tekabül etmektedir. İkinci anlamıyla ise, bilim karşılığıdır. Gazali bu eserinde sadece bilimlerin bir tasnifini sunmuyor. Bu tasnif esasını insanın sorumluluğunda bulmaktadır.

Bilgi ve bilime sorumluluk noktasından baktığımız zaman, önce sorumluluğu nerede aramız gerektiği sorusu ortaya çıkıyor. Kısaca sorumluluk, gerçek anlamını Yüce Allah`la, hiçbir şefaatinin şefaati edemediği, hiçbir yardımcının olmadığı bir durumda, karşı karşıya geldiğimizde, bulmaktadır. Bu durumda bize sorulacak soru, her insan gibi bize de verilen ve bir mühlet, bir imkandan ibaret olan ömrümüzü nasıl geçirdiğimiz noktasında düşünülenecektir. Bu demek oluyor ki, biz bize tanınan mühlet içinde ne yaptığımızdan hesap vereceğiz.

Hesap verme, bir ibtilayı da birlikte gündeme getirmektedir. Biz bize verilen imkanlardan dolayı, mümkün olan ama bizim yapmadıklarımızdan veya yapmamamız gerektiği halde yaptıklarımızdan hesaba çekileceğiz demektir. Bu hesabı, bu ibtila, iki noktada gerçekleşiyor: Birincisi bize verilen imkanların veya daha başka bir ifade ile nimetlerin, kavranması yani bilinmesi noktasında. Eğer verilen imkanların farkına varmadıysa, bu o imkanı verenin eksikliği değil, imkana sahip olmakla birlikte onun farkına varmamış olanların meselesidir.

Bize verilen imkanları, maddi ve manevi olarak iki kısma ayırabiliriz. Maddi imkanlar, fiziki dünyanın bir parçası olan ve bizim hayatımızı sürdürmemizi sağlayan nimetlerdir. Manevi imkanlar ise, bize verilen bazı kabiliyetler ve kabiliyetlerle maddi imkanlar ve insanların bu imkanlarla alakalı ihtiyaçları arasındaki doğru alakayı kurma konusunda *hidayet rehberi* olarak gönderilen vahiydir. Biz kısaca bize verilen bu imkanları tanımak zorundayız ki, buna bağlı olarak ibtilanın ikinci kısmı olan davranışlar alanında sağlam bir esasa ulaşabilelim.

Şimdi tekrar Gazzali`ye dönelim. Gazzali ilmin fazileti üzerinde durduktan sonra, ilmi iki kısma ayırıyor: Farz-ı Ayn olan ilimler ve Farz-ı Kifaye olan ilimler. Yani herkesin bilmesi gereken bilgilerle, sadece belirli bir kısım insanların bilmesiyle diğerlerinin bilme sorumluluğundan kurtuldukları ilimler.

Gazali daha sonra, kendi döneminde bilinen bütün alanları bu esas üzerine sınıflandırıyor. Bizim için asıl soru burada ortaya çıkıyor: Şimdi biz Gazzali`nin yaptığı bu ilimler tasnifini aynen alıp, hiçbir şekilde ona dokunmadan (buna bazıları bozmadan diyorlar), yani daha sonra geliştirilmiş ilimleri yok sayarak kabul mü edeceğiz? Yoksa bugün bilinenleri, aynı bakış açısıyla yeniden tasnif mi edeceğiz? Bugün ilim adamlarının sorması gereken en önemli sorulardan birisi budur.

Önce bu soruya biraz açıklık getirmek lazımdır. Gazzali`nin ilimler tasnifini aynen almak ne demektir? Düşünelim! Bu soruyu cevaplamadan önce, Gazzali`nin ne dediğini tespit etmemiz gerekecektir.

Sorumluluk şuurı:
Gerçekçi bir problem şuurı:
Delile tabi olma:
Müminlerin birbirlerinin velisi olması:

7. Sonuç

Baştaki tezimize gelecek olursak, içinde bulunduğumuz krizin ilim alanında aşılabilmesinin ön şartlarından birisinin, İslami Tefekkür Geleneğinin iyi kavranarak, bu geleneğin bugün bizlere ne ifade ettiğinin ortaya konulması olduğunda hiç şüphe yoktur. Gelenek bizim için her şeyden önce, müslümanca düşünmenin ve meseleleri müslümanca halletmenin belirli tarihi şartlarda nasıl gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Geleneği tanıyan insan, içinde yaşadığı gerçekliği kavrarken, hafızası olan bir kavrayışla onu görür; her şeyden önce, her şeyi yeniden kurma gibi bir nesil için hemen hemen imkansız (peygamberlerin içinde yaşadıkları dönemleri bu noktada istisna olarak görmek gerekir) bir teşebbüsten kendisini korur.

Bu noktada yapılabilecek en önemli iş, her ilim talebesinin, en azından bir alimin bütün eserlerini en azından bir defa baştan sona okuyarak, onun düşünüş şeklini çok iyi kavramak için gayret sarfetmesidir. Daha üniversite tahsili bitmeden, herkesin bir alimin mütehassısı olması ve diğerlerine onu anlatabilecek bir konuma gelmiş olarak üniversite diploması almış olması gerekir.

Çünkü biz, düşünülmüş ve ifade edilmiş anlayıp yeniden düşünmeye gayret ederken düşünmeyi öğrenmeye başlarız. Böylece meselelerimiz hakkında hafızası olan bir düşünme faaliyeti başlar ki, bu merhum Yahya Kemal`in ifadesi ile `kökü mazide olan ati`nin ortaya çıkmasının ilk adımıdır. Bu ise, mevcut bir yola girmek ve bu yolda ilerlemek olacağı için, yeni yol icadı değil, mevcudun ne anlamda geçerli olduğunun fark edildiğini gösterir. Mevcut bir yola girilmesi demek, o yolun bizden önce aynı yolda yürüyenlerin karşılaştıkları meseleler ve hallediş şekillerinden haberdar olarak devam etmek demek olduğu gibi, yolun gereği olarak yolun eski salikleri ile aynı hedeflere doğru yürümek anlamına gelecektir. Bir yola girdikten sonra, yeni hedefler tayin etmek gibi, insanları birbirinden uzaklaştıran, vahdetin en büyük engeli aşılmış demektir. Yolun daha sonraki merhalelerinde, mesele mutlak hedefin gerçekleşmesi için hangi ara hedeflere ulaşılması gerektiği sorusu olarak tayin edilmesi ve ulaşılması bize düşen bazı sorumluluklar olacaktır. Ama önemli olan bir yola girerek, o yolda ilk adımı atmaktır.

İlk adım atılmadan yürünmez ve yürüyemeyenlerin koşması mümkün değildir.

Öncelikle içinde yaşadığımız gerçekliği benimseyeceğiz ve bize ait olan, bizim olan bu gerçekliği, gene benimsediğimiz geleneğin ışığında bakarak, tarif edeceğiz.

İçinde yaşadığımız gerçekliği benimseyerek tarif etmemiz, aynı zamanda, o gerçekliğin bize hangi noktalardan meseleler getirdiğini, yani gerçekliğin ne anlamda bizim meselemiz olduğu sorusunun da cevabını nerede aramamız gerektiğinin işaretlerini ihtiva edecektir. Mesele sadece bununla da kalmıyor: Gelenekle biz, hangi meselelerin ne anlamda halledilmiş olacağına dair bir şuur da edinmiş olacağımız için, çareyi bulduğumuzda fark edebileceğiz. Çünkü o zaman biz ne aradığımızın da farkında olmuş olacağız. Unutulmaması gereken bir noktayı da zikretmek gerekir: Nazari meseleler nazari, ameli meseleler ameli çözümler beklerler. Acıkan insanın açlığını nasıl gidereceğini düşünmesiyle, önüne yemek gelmiş olan birisinin yemeği nasıl yiyeceği konusunda uzun uzun düşünmesi aynı şey değildir. Meselelerin kavranışı, hallinin de nasıl olacağını en azından yarı yarıya söylediği için, çok ciddi bir adım atılmış olacaktır. Bu gerçekleştikten sonra, geriye kalan, istesek de istemesek de sorumlu olduğumuzun farkına vararak, kendi sorumluluğumuzu üstlenip, kendi hata ve sevaplarımızdan hesap vermeyi kendimize en önemli prensip olarak seçmek ve bunun gereğini yapmaktan ibarettir.